

Biljana Kašić

biljana.kasic1@gmail.com

Razlozi za feminizam

O teoretičarki, visokom čelu i jednoj humanističkoj ideji

Sažetak

Rad se bavi teorijskim uvidima Gordane Bosanac o feminizmu i ključnim razlozima za njegovo promišljanje, zastupanje i odjelotvorenje. U problemsko-analitičkom ključu tumačenja, koji se uvezuje s njezinim biografsko-feminističkim narativom, artikuliraju se ključna stajališta autorice o antifeminizmu, patrijarhalnoj dominaciji te odnosu feminizma i slobode. To su ujedno sadržajne matrice tri potpoglavlja ovoga članka. Uz raščinjavanje niza mizogino-patrijarhalnih postavki u filozofiji i javnosti, kao i asimetričnih dihotomija koje ih ovjeravaju i samoobnavljaju, a koje su predmet analize, posebna pozornost usmjerena je na dekonstrukciju identitetske spolne politike u korist univerzalizirane spolnosti, odnosno spolnosti kao »opće supstancijalnosti« u smjeru feminističkoga humanizma i humanizacije društva. Utopijska vrlina projekta ljudske emancipacije utjelovljena je u konceptu feminističkoga humanizma koji po sadržajnim obilježjima i načinu interpretacije predstavlja autoričin teorijski novum i utoliko doprinos feminizmu.

Ključne riječi

Gordana Bosanac, žene, feministički humanizam, patrijarhat, sloboda

Uvodi i uvidi

Na opetovani upit u suvremenoj javnosti o tome ima li još razloga za feminizam, najčešće predmnijevajući tzv. post-feminističku situaciju s nakanom njegova dokinuća, a nerijetko i obesmišljavanja, Gordana Bosanac zorno i posve eksplicitnom gestom odgovara:

»Ne, nisu nestali moji razlozi za feminizam. Oni ostaju na snazi, a novih možda i nema ako se isti ponavljaju u novim oblicima.«¹

Svjesno naglašavajući razloge kao nedvosmisleno 'svoje' u zadnjem potpoglavlju knjige *Visoko čelo* objavljene 2010. godine, desetljeće ranije negoli je završila svoje profesionalno-životno putovanje, ona ovjerava svoje stajalište o svrsi feminizma kao nužnoga za 'rodno dostojanstvo' i 'ljudsku opstojnost', ali i za vlastitu, gotovo osobnu svrhovitost. Ona čini razvidnim osobno iskustvo, nalik beauvoirskom, na tragu izviđanja Eve Bahovec o pristupu Simone de Beauvoir² spram vlastite kontekstualizacije unutar onovremenih filozofsko-egzistencijalističkih promišljanja, dajući dozvolu svojem feministički ispisanom biografskom otisku više nego što je to ikad dotad učinila. Ili, preci-

1

Gordana Bosanac, *Visoko čelo. Ogled o humanističkim perspektivama feminizma*, Centar za ženske studije – Vlada Republike Hrvatske, Ured za ravnopravnost spolova Zagreb, 2010., str. 389.

2

Usp. Eva Bahovec, »Možda će ovo stoljeće biti poznato kao bovuarsko«, *Treća* 11 (2009) 2, str. 9–22, ovdje str. 13.

znije rečeno, upravo taj otisak prisutan u narativu knjige premazuje i izaziva spekulativnost na jedan posve osobit način.

U vidu samodijaloga, govornice i sugovornice istodobno, utjelovljena u zrelu, gotovo prijateljsku subjektivnost koja dobro poznaje svoju prvost/drugost, bez isprike i dodatnih objašnjenja, ona obrazlaže njegovu nužnost navodeći staroste ili istostare razloge koje su više puta i uvijek nanovo spominjale njezine mnogobrojne prethodnice, suborkinje i prijateljice. One, po feminističkom zalogu i/ili pozivu. Izlišno ih je tek pobrojati ne samo stoga što sežu u mnoga višeglasna i pomno artikulirana područja feminističkih promišljanja onkraj tzv. feminističkih valova nego zato što se pozornost prigodom njihova čitanja, odnosno 'utvrđivanja', prije svega, usredotočuje na razne (ne)mogućnosti odgovora oko prisebljene tjelesnosti i fragilnosti ženskoga starenja. Granica koju treba prijeći u ovom slučaju ne tiče se toliko nemogućnosti ili znanih ometala između *govoriti* i *govoriti sebe* u teorijskom kao autobiografskom narativu,³ koliko zebnje oko samoraskrinkavanja koje medij vlastitoga tijela nameće kao samogovor.

Za razliku od *anti-age* ideologije i negiranja starenja natopljenoga u suvremenu konzumerističku opsesivnost koja, naslanjajući se na medijsko portretiranje starosti kao slike linearnoga propadanja, istrošenosti i skliznuća u bezdan, promiče seksizam i dobizam ujedno,⁴ Gordana Bosanac prihvaća svoje starenje kao osobnu i sociokulturnu činjenicu, ujedno svjesna svih njezinih učinaka na živote žena. Ta uprizorena konkretnost, utjelovljenost u vlastitu dobnu odoru koja pri svakom koraku ili ulasku u tramvaj zapinje sučeljavajući nas s nizom tjelesnih i svakih drugih ograničenja, uvijek nanovo otvara pitanje odnosa žene spram vlastite tjelesnosti onkraj usredotočenosti na dihotomiju tijelo/um (opreke žensko/muško) ili tijela kao tzv. ontološke nužnosti te samopokretnoga stroja koji funkcionira u skladu sa zakonima prirode, kako je rekla filozofkinja Elizabeth A. Grosz,⁵ a čiji je navodno ionako implicitni dio. Tijela su društveno konstruirana tkanja i konstrukti koji funkcioniraju unutar raznih procesa stratifikacije i kumulativne složenosti, zazivajući interakciju, ali i pucanje po različitim osima, no ona su ta koja *žive* u svojoj povijesnoj, ali i autonomnoj specifičnosti,⁶ zapretana sustavom značenja, označavanja i modusima reprezentacije koji i nadalje po mizoginoj recepturi upravo tjelesnošću proizvode diskriminatorno kodiranje ženskosti. Feministkinje, poput Gordane Bosanac, znaju da i tijela unutar reprezentacijskih shema isto tako kodiraju značenja koja se na njih projiciraju djelujući kao mjesta različitih ispisa i potencijalnosti pobune.

Stoga, ono što se meni čini osobito vrijednim pažnje tiče se pitanja novih razloga za feminizam koje ona pridijeva fenomenu starenja. Nasrtaji na nju kao ženu, na njezinu osobnost (tjelesnu, intelektualnu, ljudsku itd.), ako bih je mogla parafrazirati, starenjem se mijenjaju u izričaj i diskursu, iako su vulgarnost, vrijeđanje te poniženje⁷ i dalje iskaz mizoginog nasilja, te svakodnevnog nasilne dramaturgije. Kako se oduprijeti tomu ili kako se izmaknuti iz kadra javne svakodnevne kontinuiranih nasrtaja na ženska bića? Je li pojedinačno izvlaštenje iz, za žene već historijski izvlaštenoga, prostora javnosti odgovor na nasilje ili je pak tjelesna performativnost u javnosti, kako bi rekla Athena Athanasiou,⁸ gesta otpora koja reže norme, zabrane, nadzor, patrijarhalni sram?

U ovome radu u spomen Gordani Bosanac usredotočit ću se na tri ključna pitanja koja je iznimno studiozno problematizirala u svojoj, po mojem sudu, najznačajnijoj knjizi, a to je *Visoko čelo. Ogljed o humanističkim perspekti-*

vama *feminizma* koju je napisala u poznim godinama svojega života. Riječ je o antifeminizmu, patrijarhalnoj dominaciji i odnosu feminizma i slobode. No prije toga, postoji jedno neimenovano mjesto koje želim u ovim uvodnim napomenama tek spomenuti, a poveznica je autorice ovoga priloga, gošće urednice ovoga broja i Gordane Bosanac. Ono trenutno razdire feminističku zajednicu ustajalošću neresponzivnosti i zapletima koje ne-odgovor(nost) toga tipa nosi. Posrijedi je transgeneracijska etika,⁹ odgovaram posve izravno. Jer kako je danas uopće moguće upriličiti razgovor o feminizmu bez dodira s onim što se zbilo ili otjelovilo ili pokrenulo u glasu ili činu naših feminističkih prethodnica ili prethodnika? Bez feminističkih kopči koje pogledom unatrag ukazuju na izvorišta našega djelovanja i našega identificiranja oko prijepornoga feminističkog »mi«, naših činova ili onoga što je moguće ocrtati feminističkom bliskošću i dilemama jedne samoizborne zajednice, odnosno zajedništva u uzburkanoj vremensko-prostornoj kontekstualizaciji? Onih zbog kojih u uvodniku spomenute knjige »Riječ unaprijed« Gordana Bosanac s posebnim poštovanjem opet nanovo spominje Blaženku Despot i Jasenku Kodrnju kao svoje prijateljice i feministkinje koje su izuzetnom teorijskom refleksijom i kreativnošću¹⁰ utjecale na njezina feministička promišljanja ili zbog kojih Ana Maskalan upriličuje ovaj temat ili zbog kojih ja, kao posljednja referenca u ovome nizu, pristajem na ovaj mali doprinos? Nije posrijedi samo *feministički dug*,¹¹ to znam.

3

Taj samospoznajni element – *doći do sebe* putem jezika – Sloterdijk »ne slučajno naziva autobiografskim vezujući pisanje s njegovim autorom, *samoizlaganje* teksta sa *samo-raskrinkavanjem* autora«. – Andrea Zlatar, »Autobiografski identitet i glumačko samopredstavljanje«, *Frakcija* (1997) 5, str. 54–58, ovdje str. 56.

4

Usp. Marija Geiger Zeman, »'Kažu da prije stare žene nego muški' – starost i starenje kao relevantna feministička pitanja«, *Treća* 16 (2014) 1–2, str. 5–15, ovdje str. 6.

5

Usp. Elizabeth Grosz, *Volatile Bodies. Toward a Corporeal Feminism*, Indiana University Press, Bloomington 1994., str. 3–27.

6

Međutim, kako jasno i s pravom tvrdi Elizabeth Grosz, »umjesto da se ženama prizna autonomni i aktivni oblik tjelesne specifičnosti, ženska se tijela u najboljem slučaju prosuđuju kroz okvire 'prirodne nejednakosti', kao da postoji standard ili mjera vrijednosti tijela neovisno o spolu«. – Elizabeth Grosz, »Filozofska tijela«, prev. Aleksandra Mišak, *Treća* 4 (2002) 1, str. 6–21, ovdje str. 15.

7

Usp. G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 391.

8

O tome se posebno govori u knjizi Judith Butler i Athene Athanasiou: Judith Butler,

Athena Athanasiou, *Dispossession. The Performative in the Political. Conversations with Athena Athanasiou*, Polity Press, Cambridge 2013., osobito poglavlje »The Political Promise of the Performative«, str. 140–149.

9

Usp. Iris van der Tuin, *Generational Feminism. New Materialist Introduction to a Generative Approach*, Lexington Books, Lanham 2014. Uz to, vrijedno je vidjeti i temat časopisa *Treća* posvećen toj temi znakovita naslova »Re/generacijski feminizmi: prema dijalogu teorija i iskustva«, koji suigrom pojmova feminističke generacije i re/generacije, kako stoji u pozivu na suradnju, upućuje na potrebu promišljanja emancipatorskih praksi u različitim povijesnim kontekstima, da bi se omogućio razgovor između »postignuća, vokabulara i metodologija mnogih generacija feministkinja i feminista«. – Uredništvo *Treće*, »Treća 2015! Re/generacijski feminizmi: prema dijalogu teorija i iskustva«, *Treća* 17 (2015) 1–2. Dostupno na: <https://zenstud.hr/2015/04/07/treca-2015-regeneracijski-feminizmi-prema-dijalogu-teorija-i-iskustva/> (pristupljeno: 30. 8. 2022.).

10

Usp. G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 19–20.

11

Zanimljiv uvid u teorijsko promišljanje *feminističkoga duga*, posebice oko prijenosa feminističkoga znanja i politike lokacije u kontekstu globalnoga juga, podastire se u tekstu: Sumi

Antifeminizam u tzv. post-feminističko doba

Teorijski problem koji nas ovdje zaokuplja ne bi smjela zaobići nijedna ozbiljna rasprava o statusu, ili još bolje, o nužnosti feminizma danas. Istražujući suvremene politike retrogradnih tendencija u društvu koje se fokusiraju na feminizam i njegove prakse, odnosno njihove implikacije posebno na živote žena, ali i svih drugih spolova/rodova (intraspolnih, transrodnih i dr.) koji svoja identifikacijska uporišta imaju onkraj binarne dihotomije, Jelena Cupać i Irem Ebetürk definiraju antifeminizam kao jednu od varijanti spornih politika i pokreta danas.¹² Preciznije, onih koji svoju snažnu transnacionalnu mobilizaciju temelje na »borbi protiv rodne ideologije« i afirmaciji »prirodne obitelji«¹³ kao ključnih mobilizacijskih okidača.

Napad na izborena ženska ljudska prava u svim njihovim dimenzijama te stalno prozivanje i stigmatiziranje kategorije »rod« u javnom diskursu, nerijetko popraćenih religijskim moralnim prosudbama o tzv. normalnosti spolnih uloga i nepobitnosti tradicijskih vrijednosti monogamne obitelji za opstojnost društva, koreliraju s nizom retrogradnih predodžbi i iskaza koje neometanim cirkuliranjem u javnom (medijskom, političkom, kulturnom, teorijskom) prostoru daju privid njihove ispravnosti i utemeljenosti. Iako je raspon takvih izričaja iznimno oskudan i često semantički ispražnjen, smjerajući na nekoliko već izluzanih postavki kao što su »biologija je naša sudbina«, »obitelj je sveto mjesto i temelj društva« ili »muškarci i žene su unutar spolnoga režima osnovne i neupitne sastavnice religijskoga i kulturnoga identiteta nacije«, njihove su implikacije u javnosti iznimno velike. Ne samo da one utječu na eroziju i dokidanje temeljnih ženskih prava, uključujući reproduktivna prava i slobodu ženskoga izbora, ali i teorijskih ženskih/rodnih studijskih programa, nego i nizom osmišljenih antiženskih i antirodnih (retoričkih, taktičkih, legislativnih itd.) strategija perpetuiraju znane retrogradne zasade patrijarhalnoga rodnog sustava i njegove diskriminatorne prakse¹⁴ koje su feministkinje i feministi, posebice tijekom 20. stoljeća, delegitimirale/i i teorijski prokazale/i. Rod¹⁵ je, čini se, postao to kritičko mjesto u kakofoniji heterogenih skupina u posljednjem desetljeću, prijeteće mjesto za 'sudbinu' obitelji i nacije te njezinu nacionalnu suverenost, mjesto rasprsnuća navodnoga jedinstva nacije kao na-roda¹⁶ i u njemu sljubljenog srodstva; drugim riječima, remetiteljski, isključujući čimbenik u parohijalnoj koncepciji monolitnoga 'naroda' i njegova implicitnoga jedinstva.

Stoga, odgovor na pitanje zašto je upravo rod to prijeteće mjesto, djelomice je sadržan u dolje navedenom citatu:

»... s obzirom na to da rod, svojom emancipacijskom izvedbom u politici rodne jednakosti, znači jednakost šansi za sve spolove/rodove onkraj binarne dihotomije muškarac/žena, podrivajući i raskrinkavajući time i 'narodno' entitetsko srodstvo temeljeno na patrijarhalnom spolnom ugovoru (očinskom, bračnom, muško/ženskom, ponajprije) kao i njegove suvremene inačice (klijentelističke, korporativne, nekrokapitalističke i sl.), pitanje vrišti zbog dalekosežnih implikacija njegova mogućeg previda.«¹⁷

Jer propitivanje rasne hegemonije bjelačkoga korporativnoga bratstva (naroda u/po bratstvu) znači ne samo udar na njegovu višestoljetnu stamenost nego i u njegove granice (one neoliberalne i neoimperijalne ujedno), a zbog kojih je nužan pojačan nadzor spolova/rodova, građana/ki i migranata/migrantkinja te zasjek u sve emancipatorske prakse (spolne, seksualne, rasne, klasne itd.). Otuda i obitelj, taj fantazmagorični konstrukt koji se višekratnom ritualizacijom ponavljajućih, ispraznih i od značenja ispražnjenih antirodnih fraza te

naturalizacijom spolne razlike u podaničkoj svijesti nabija i umnogostučuje, prije svega, naturalizacijom spolne razlike, zadobiva značajke nove pozornosti, a prizivom na nužnost dvaju, tzv. komplementarnih, spolova postaje jamcem nacionalne, ali i crkveno-vjerske stabilnosti.

U podtekstu antirodne politike u osnovi je antifeminizam kao ono zbiljsko prijeteće mjesto. Premda nije posve izravno napadnut ili izravno imenovan, kako je s pravom utvrdila feministička teoretičarka Clare Hemmings,¹⁸ nego se sve vrijeme mimikrira poigravajući se s idejom feminizma kao ekstremnom pozicijom usmjerenom protiv heteronormativne obitelji, što je kritičarkama/ima feminizma sporno za razliku od rodne jednakosti koja je navodno konzensualno dogovorena i utoliko nije u pitanju.

To neprijateljstvo spram feminizma maskira se na više načina, uključujući i tzv. političku korektnost, istodobno podupirući i promičući »stvarne nejednakosti i strahove slične onima koje proizvode neoliberalizam i globalizacija«.¹⁹ Kada već govorimo o kontekstualizaciji antifeminizma, upravo je zaziv brzih i totalitarnih 'rješenja',²⁰ kao odgovor na suvremene društvene probleme i

Madhok, »A Critical Reflexive Politics of Location, 'Feminist Debt' and Thinking from the Global South«, *European Journal of Women's Studies* 27 (2020) 4, str. 394–412, doi: <https://doi.org/10.1177/1350506820952492>. Valja napomenuti da je *feministički dug* novi teorijski koncept kojim se bave feministkinje/feministi u zadnjem desetljeću, a koji obuhvaća pitanja transgeneracijskoga prijenosa znanja, feminističke baštine, dijalogiziranja onkraj feminističkih pravaca, valova i feminističke nostalgije.

12

Usp. Jelena Cupać, Irem Ebetürk, »The Personal is Global Political: The Antifeminist Backlash in the United Nations«, *The British Journal of Politics and International Relations* 22 (2020) 4, str. 702–714, doi: <https://doi.org/10.1177/1369148120948733> (pristupljeno: 30. 8. 2022.).

13

Usp. Doris Buss, Didi Herman, *Globalizing Family Values. The Christian Right in International Politics*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2001.; Allan C. Carlson, Paul T. Mero, *The Natural Family. A Manifesto*, Spence Publishing Company, Dallas 2007.

14

U tome posebnu ulogu imaju međunarodne mreže *pro-life* organizacija koje, zagovarajući retrogradne obiteljske vrijednosti i savezništva, djeluju transnacionalno, često kao dio desno orijentiranih pokreta i/ili određenih vjerskih pokreta. O tome vidi više u: Clifford Bob, *The Global Right Wing and the Clash of World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.

15

Usp. Weronika Grzebalska *et al.*, »A Gender as Symbolic Glue. How 'Gender' Became an

Umbrella Term for the Rejection of the (Neo) liberal Order«. Dostupno na: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-03232926/document> (pristupljeno 30. 8. 2022.). Vidi i: Elzbieta Korolczuk, Agnieszka Graff, »Gender as 'Ebola from Brussels': The Anticolonial Frame and the Rise of Illiberal Populism«, *Signs* 43 (2018) 4, str. 797–821.

16

Usp. Renata Rambrešić Kirin, Tea Škokić (ur.), *Između roda i naroda. Etnološke i folklorističke studije*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za ženske studije, Zagreb 2004.

17

Biljana Kašić, »'Mi, na-rod'. Što s populizmom? Što s totalitarizmom? Što s globalnim fašizmom?«, *Treća* 19 (2017) 1–2, str. 13–22, ovdje str. 18.

18

Usp. Clare Hemmings, »Unnatural Feelings: The Affective Life of 'Anti-Gender' Mobilisations«, *Radical Philosophy* (2020), str. 27–39, str. 29. Dostupno na: <https://www.radicalphilosophy.com/commentary/unnatural-feelings> (pristupljeno 30. 8. 2022.).

19

Usp. Agnieszka Graff *et al.*, »Introduction: Gender and the Rise of the Global Right«, *Signs* 44 (2019) 3, str. 541–560, ovdje str. 550, doi: <https://doi.org/10.1086/701152>.

20

Usp. Michael Halberstam, *Totalitarianism and the Modern Conception of Politics*, Yale University Press, New Haven 1999.; Graham Huggan, Ian Law (ur.), *Racism, Postcolonialism, Europe*, Liverpool University Press, Liverpool 2009.

izazove, prisutan unutar sprege neoliberalnih kapitalističkih programa, imperijalizma i rasizma kako unutar šire globalno-povijesne konfiguracije, tako i u određenim oblicima znanja i modusima reprezentacije. Znakovit su primjer za to različite prakse proizvodnje straha, nasilja, terora i različite osi isključenja u javnom diskursu. Étienne Balibar smatra da je riječ o »kombinaciji praksi, diskursa i reprezentacije u mreži afektivnih stereotipa«²¹ te kulturnoga i institucionalnoga rasizma.

Antirodni mobilizacijski pokret ima, kako primjećuje Hemmings, određene afektivne značajke bjelodane kako u djelovanju, tako i u modusima reprezentacije, ističući da

»... 'antirodno ideološke' mobilizacije prožete su nasiljem i osjećajem prava na nj, a ipak je njihova agresija odbijena samom logikom naturalizirane spolne razlike pod prijetnjom, koja će nestati bez neposredne akcije.«²²

No, u središtu feminističke pozornosti, a na tragu promišljanja o tomu unutar kojega je vremenskoga formata uopće moguće pacificirati to neuralgično mjesto antirodnoga djelovanja, stoji pitanje predstavlja li suvremeni antifeministički *backlash* čin otpora feminizmu s nakanom da nakratko uspori njegovo djelovanje²³ ili je, kako smatra Susan Faludi, »trajno virusno stanje u našoj kulturi«²⁴ koje se pojavljuje svaki put iznova kada feministički pokret čini zamjetan, odnosno konkretan progresivni iskorak. Iako se na prvoj razini iščitava približnost tih dvaju stajališta jer oba u podtekstu naglašavaju oživljavanje patrijarhalnih silnica s ciljem da ponovno afirmiraju ili pak osnaže podčinjavanje žena, povijesna i kulturna kontekstualizacija te pojave ono je što čini razliku.

Antifeminizam za Gordanu Bosanac nipošto nije jednokratni fenomen, nego trajno i transhistorijsko obilježje kulturne slike društva i njegove dvoličnosti kad je posrijedi, njezinim riječima, »polovina ljudstva«, odnosno žene.²⁵ Pritom, podjednako obitava u znanstvenom diskursu ili onome »običnog javnog mnijenja«, u mizoginim stavovima i prizorima »spolne netolerancije i degradacije«,²⁶ kao i u svim prokušanim životnim praksama (od položaja žene u kući i javnosti do nasilja spram žena). Stoga, ona se u svom pristupu ne osvrće na suvremene oblike antifeminističkoga djelovanja (iako ih je, naravno, sve vrijeme bila svjesna) na njegovo povijesno utjelovljenje, njegova uporišta i implikacije na cjelokupno životno polje žena, što biva razlogom feminističke pobune, odnosno feminizma.

Razlozi za feminizam, ako bih je pokušala parafrazirati,²⁷ ne leže u feminizmu, nego, ma kako paradoksalno izgledalo, upravo u antifeminizmu i njegovim mnogolikim, povijesno umreženim pojavama i praksama, u mizoginiji, primitivnoj recepciji žena, *pakosti* patrijarhalnoga stava, manipuliranju stereotipima ženske spolnosti, 'argumentu prirode', negativnoj slici žene, gomili antifeminističkih mnijenja zbog čega je moguće ili opravdano nasilje nad ženom. Iskazujući svoj stav da je antifeminizam zapravo »zaslužan za postojanje feminizma«,²⁸ autorica u osnovi oblaže argumentacijsku podlogu smislom svojega teorijskog posla odvlačeći nas od bilo kakva provizorija ili zavodljivih smicalica, upućujući nas na ono što ona precizno naziva borbom za »ljudskost žene«.²⁹

Teorijsko i analitičko čulo Gordane Bosanac seže u mnoga područja antifeminističkih postavki i tzv. obrazloženja. U tom smislu, knjiga *Visoko čelo* cjelovit je i kompleksan pokušaj njihovih raščinjavanja. Valja naglasiti da autorica s jednakom pozornošću pristupa epistemičkim *nevoljama* koje se

tiču neupitnoga priklanjanja tradiciji ili, štoviše, »tradicijsko-konzervativnom kriticismu« i nepropitujućem, opće prihvaćenom mišljenju koje povećava predrasudni glib, kao i filozofijskim univerzalističkim vertikalama. Zaposjedajući moćno matrično mjesto spolnih/rodnih identifikacija koje, prema patrijarhalnom počelu ili falogocentričnom modelu, ženu uvijek svode na drugost,³⁰ naznačene *nevolje* pojavljuju se ne samo kao oslonci antifeminističkim stavovima nego i kao njihovi spoznajno-znanstveni markeri, odnosno najpouzdaniji osigurači i pronositelji.

Autoričin pristup antifeminizmu, u gotovo sarkastičnoj maniri vremenoga kritičkog prosuditelja,³¹ jasnoćom svojega stava kao da demistificira sav 'teret' koji on nosi (posrijedi su naime gluposti!), a s druge strane, negiranjem njegove anti-pozicionalnosti u tzv. opreci feminizam – antifeminizam, ona pojačava njegovu besmislenost. Naime, on nipošto nije antipod feminizmu nego, kako ona kaže, puko poništavanje, čak štoviše »ništa feminizma«. ³² Upravo to njezino stajalište, neovisno o rasponu antifeminističkih postavki, počevši od potpunoga neznanja, spolnoga šovinizma do tzv. podnošljivih aspekata, ne govori toliko o njegovoj sadržajnoj nesupstancijalnosti, koliko o njegovoj afektivno-skandaloznoj značajki kao onoj koja nedozvoljivost feminizma svrdla do krajnjih, isključujućih razmjera. Tomu pridonose i nevidljivi antifeminizam i »estetički antifeminizam«, ³³ koji upravo Bosanac inovira i iznimno obrazlaže, te interiorizirano pokoravanje žena (»kompleks Here« ³⁴ Jasenke Kodrnje), pornografski diskurs i opsjenarski mitovi o »prirodnom poretku«, kao i ono što Gordanu Bosanac kao teoretičarku temeljno uznemiruje, a to su znanstvenici – antifeministi. ³⁵ Nepristajanjem na 'antifeminističku znanost' kao moguću oznanstvenjenu sintagmu, zato što ona to naprosto nije i ne spada u poredak znanja, Bosanac istodobno ustrajava na antiznanstvenosti

21

Étienne Balibar, »Is There a 'Neo-Racism'?«, u: Étienne Balibar, Immanuel Wallerstein (ur.), *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*, Verso, London, New York 1991., str. 17–28, ovdje str. 18.

22

C. Hemmings, »Unnatural Feelings«, str. 32.

23

Usp. Sylvia Walby, »'Backlash' in Historical Context«, u: Mary Kennedy *et al.* (ur.), *Making Connections. Women's Studies, Women's Movements, Women's Lives*, Taylor & Francis, London 1993., str. 79–89.

24

Susan Faludi, *Backlash. The Undeclared War Against American Women*, Crown, New York 1991.

25

Usp. G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 33.

26

Usp. *ibid.*, str. 32.

27

Usp. *ibid.*, str. 32–36.

28

Ibid., str. 33.

29

Ibid., str. 34.

30

O univerzalijama i obmanama filozofskoga mišljenja vidi više u: Nadežda Čačinović (ur.), *Žene i filozofija*, Centar za ženske studije, Zagreb 2006.

31

»Antifeminizam ne pripada ničemu osim stavu javnih ili privatnih predrasuda i gluposti, neovisno o tomu što one mogu ispasti i iz učene glave.« – G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 38.

32

Ibid., str. 62.

33

Usp. *ibid.*, str. 75–81.

34

Jasenska Kodrnja, »Kompleks Here ili seksualnost i zavist«, *Kruh i ruže* 1 (2003) 19, str. 6–14.

35

Usp. G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 37.

antifeminizma i nužnosti ovjere feminističnosti teorije u sklopu humanističkoga značenja znanosti.

Žene i pobuna: o patrijarhalnoj dominaciji

U svrhu što zornijega objašnjenja feminizma i razloga za nj, nije posve slučajno što Gordana Bosanac rabi pojam protuotpora patrijarhalnoj svijesti,³⁶ s obzirom na to da ona blokira svaki emancipatorski iskorak zakrivajući, održavajući i osnažujući podčinjenost žena kao kulturno-povijesnu normalnost. Sviknutost na patrijarhalnu vladavinu spolnosti, na patrijarhalnu kanonizaciju svih životnih polja, na patrijarhalnost kao interiorizirani kulturno-socijalizacijski *arheotisak* koji oblikuje ljudske odnose, a samorazumljivošću normalizira nejednakost, u njoj izaziva i zazor i epistemičku ljutnju. Naime, poveznice patrijarhalnosti, diskriminacije i mizoginije³⁷ slijepljene su do nepodnošljivosti te ih treba stalno obznanjivati i prokazivati u svim njihovim maskulino-autoritativnim, (neo)tradicionalnim, nabožnim i religijskim vidovima.

Dok su marksističke feministkinje još potkraj sedamdesetih godina 20. stoljeća, poput Zille R. Eisenstein, Christine Delphy ili Marie Mies,³⁸ smatrale da je patrijarhalnost održiva putem braka i obitelji te spolne/rodne podjele rada u društvu, naglašavajući pritom kolaborativnu sponu između kapitalizma i patrijarhata,³⁹ u radikalno-feminističkom tumačenju (Catharine A. MacKinnon, Lynne Segal, Barbara Duden, Mary Daly i dr.) patrijarhalnost se razumijeva kao spolni sustav moći koji svoju dominaciju iskazuje posebice glede reproduktivnih prava, seksualnosti, nasilja⁴⁰ i pornografije. Zbog isticanja seksualnosti kao ključne arene muško/ženskih odnosa unutar patrijarhalnih aranžmana, u upotrebi su tada bili pojmovi heteroseksualnosti te njemu supripadni, heteronormativnosti i heteropatrijarhalnosti. Za Kate Millett,⁴¹ koja prva uvodi feminističko tumačenje pojma patrijarhata, on je za nju društvena konstanta, osmišljen i do kraja izveden sustav moći, odnosno sustav kontrole koji se temelji na dominaciji muškaraca nad ženama, a uprizoruje se u različitim (javnim i interioriziranim) političkim, društvenim i ekonomskim oblicima. Kao kontinuirani sustav društvenih struktura i praksi u kojima muškarci dominiraju, podčinjavaju i eksploatiraju žene,⁴² impregniran predrasudama o neupitnim, tzv. prirodnim spolnim/rodnim značajkama⁴³ i patrijarhalnim mitovima koji kao svjetonazorski sklop obitavaju u znanosti, religiji i kulturi, isti perpetuiraju obrasce djelovanja koji održavaju falogocentričnu maskulinizaciju. Zašto bi, primjerice, moć rađanja kao početna »crta socijalnog razdvajanja muškaraca i žena, koja je povijesno preokrenuta u socijalnu nemoć žena«⁴⁴ baš išta, kako obrazlaže Gordana Bosanac, svjedočila o njihovome drukčijem ontološkom statusu ili tzv. drukčijoj, razlikovnoj, 'prirodi'? Ili je ipak posrijedi nešto drugo, zastrto i ovjereno patrijarhalnom dominacijom?

Gordana Bosanac ne pristupa patrijarhalnosti kao fenomenu koji zahtijeva pomnu analitičnost niti iznimno istraživačko umijeće, nego, oslonivši se na svoje prethodnice, pozornost usmjerava na patrijarhalnu matricu identiteta kao, žižekovskim jezikom izrečeno, *traumatsku nevolju*, na koju se valja usredotočiti i koju valja u svim njezinim izvedenicama prokazati i obesmisлити.

I tu dolazimo do njezine značajne i znakovite postavke:

»... feminizam ne dira u spolni/rodni poredak svijeta, nego u njegovu patrijarhalnu matricu, njegovu shemu dominacije jednog (muškog) spola nad drugim (ženskim). Od same svoje javno-političke pojave, prije gotovo dva desetljeća, nikakav poremećaj spolnih-rodnih odnosa nije ni na

kraj pameti onim ženama koje zahtijevaju da se u nadnicama izjednače s muškim radnicima, da dobiju pravo glasa u sudjelovanja u politici i javnosti, da se obrazuju na istoj razini kao muškarci i da time uđu u sva zanimanja, npr. liječničko, pravno, znanstveno, itd.»⁴⁵

Zašto znakovite? Jer svako odbijanje patrijarhalne matrice spolnog/rodnog identiteta ili patrijarhalne hijerarhizacije ljudskih bića, neovisno o razlozima ili svrsi, nužno uznemirava taj isti spolni/rodni poredak koji ga utemeljuje i osebljuje, raščinjavajući njegovu umišljenu i s mišljenjem (p)držanu vertikalu, proizvodeći raspukline u patrijarhalnom imaginariju i njegovim (rodo)-čelnicima (pateru, apsolutu, bogu, muškarcu, subjektu), obesnaživanjem i obesmišljavanjem *normalnosti*⁴⁶ kao nevoljnoga i bezdomnoga mjesta mnogih rodova. Tu nema mjesta ambivalenciji i šarkama koje bi mogle ostaviti prostor za drukčija iščitavanja. U protivnom, čemu *skandaliziranje feminizmom*?

36

Preciznije, autorica se poziva na tumačenje Vjerana Katunarica dano u knjizi *Ženski eros i civilizacija smrti* (1984., str. 61), pri čemu se naglašava i nečasnost, odnosno antimoralnost svakoga tipa ženske pobune. O tome vidi više u: G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 44.

37

»I diskriminacija, i mizoginija, kao i eksploatacija žena i nasilje nad ženama, samo su dio istoga problema – patrijarhata.« – Marina Blagojević, »Diskriminacija: neplaćeno, potplaćeno i potcenjeno«, u: Marina Blagojević (ur.), *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*, Asocijacija za žensku inicijativu, Cicero, Beograd 2000., str. 477–508, ovdje str. 478.

38

Maria Mies, usporedno s društvenim sustavima i strukturama širokoga raspona (kapitalističkoga, kolonijalnoga i rasnoga), mušku dominaciju povezuje i s eksploatacijom te odnosom spram okoliša. O tome vidi više u: Maria Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale. Women in the International Division of Labor*, Zed Books Ltd., London 1998.; Maria Mies, Vandana Shiva, *Ecofeminism*, Zed Books, Fernwood Publications, London 1993.

39

Sintagma »kapitalistički patrijarhat« temelji se na potplaćenosti žena na tržištu rada i na besplatnom ženskom radu u kući.

40

Primjerice, silovanje je u radikalno-feminističkom tumačenju definirano kao političko sredstvo nasilja kojim se održava patrijarhalna dominacija.

41

Usp. Kate Millett, *Sexual Politics*, Doubleday, New York 1970., str. 123–125.

42

Usp. Sylvia Walby, »Theorizing Patriarchy«, *Sociology* 23 (1989) 2, str. 213–234, doi: <https://doi.org/10.1177/003803858902300204>.

43

Tako Blaženka Despot, istaknuta filozofkinja na koju se Bosanac često poziva, analitičkim umijećem dekonstruira majčinstvo kao tzv. prirodnu ulogu žene, odnosno prirodu žene kao implicitnu polugu funkcioniranja društva, zbog kojega se iz tih istih (patrijarhalnih) razloga tzv. žensko pitanje u socijalizmu nije niti moglo riješiti, niti postaviti jer je »patrijarhalna porodica s patrijarhalnim moralom i podjelom rada upravo pretpostavka takovog cjelokupnog proizvodnja života«. Zanimljivo je da autorica pritom patrijarhalni moral i patrijarhalnu obitelj, sastavnice društva koje su asimilirane unutar 'općeg' interesa države i partije, veže uz pojam autoritarnosti. O tome vidi više u: Blaženka Despot, *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljanje*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb 1987., str. 110. Valja spomenuti da se problem »dvostruke opterećenosti žena« u socijalizmu nije, kako ispravno primjećuje Smiljana Leinert Novosel, dovodio u vezu s patrijarhalnim ustrojem društva, kao što se ni patrijarhalna moć nije propitivala, a patrijarhalne vrijednosti su ili sublimirane ili odbačene kao 'antisocijalističke', 'buržoaske' ili 'nazadne'. O tome vidi više u: Smiljana Leinert Novosel, *Žena na pragu 21. stoljeća – između majčinstva i profesije*, Ženska grupa TOD i EDAC, Zagreb 1999., str. 19–20.

44

G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 281.

45

Ibid., str. 48.

46

Usp. Judith Butler, *Nevolje s rodom. Feminizam i subverzija identiteta*, prev. Mirjana Pačić-Jurinić, Ženska infoteka, Zagreb 2000.

O slobodi, feminističkom humanizmu i zaokretu

Zašto je feminizam skandalozan,⁴⁷ nije tek usputno pitanje koje Gordana Bosanac nanovo postavlja u spomenutoj knjizi, kao ni ono koje potražuje odgovor unutar njene terminološke sadržajnosti koja korelira s drugim atribucijama poput uvredljivosti, sablažnjivosti, šokantnosti, nedopustivosti i sl. Radi se o jednostavnom zaokretu u dohvat odgovora, odnosno u imenovanju adresata. Time se nipošto ne umanjuje važnost toga pitanja, nego se cijelo argumentacijsko vrelo, uključujući i njegova protuslovna i nedokučiva mjesta, izmješta iz konfiguracije krivo zakucane etikete. Pravo pitanje jest: što je to što skandalizira javnost, to nakostriješeno mnijenje prenapučeno predrasudama, kada je feminizam posrijedi? Implikacije borbe za ravnopravnost žena, feministkinje/i kao akterke/i te borbe, sudjelovanje u javnosti ili pravo na nj?⁴⁸ Ili transformacija epistemološke mape kojom se subvertiraju uvriježeni potpornji mišljenju i tzv. znanju, preciznije onomu što se spivakovski nazivlje epistemičkim nasiljem?⁴⁹ Ili pobuna, odnosno sâm čin otpora?

Ako za tren ostavimo po strani problem o tome je li moguće pretpostaviti postojanje feminističkoga subjekta onkraj djelovanja, »prije nego što artikuli-ramo termine značajne društvene i političke zadaće transformacije, otpora, radikalne demokratizacije«,⁵⁰ u središtu pozornosti jest pitanje: je li feminizam uopće misliv i spoznatljiv izvan onoga što tvori polje društveno-angažiranoga pokreta,⁵¹ te nadalje, bez intrinzične snage otpora kao mjesta svoje intencionalne usidrenosti?

Iako oblikovan i realiziran u određenome povijesnom kontekstu i trenutku, vezan za određenu borbu i specifične zahtjeve u smjeru promjene, kako zorno pokazuju primjeri koje navodi sama autorica, otpor je uvijek utjelovljen u sâmoj epistemološkoj moći feminizma. Feminizam se strukturira iz otpora, a time je po mnogočemu teorijsko-aktivistička i protu-diskurzivna pozicija ustaljenome epistemološkom poretku. Time što subvertira znane epistemološke kanone, preobražava i preoznačava referencijalna polja različitih znanja i životnih situacija, time što se odupire asimetričnim binarnim dihotomijama u filozofiji, kulturi, ekonomiji i spolnoj/rodnoj zbilji, i nadalje maskiranima nepropitivom univerzalnošću, on izravno djeluje na promjeni odnosa moći, ponajprije onih između spolova/rodova.

Ako doista svaki otpor (aktivistički ili teorijski) ili sâma pojava ženske slobode u društvu patrijarhalne vladavine i patrijarhalnih kanona, kako autorica s pravom primjećuje, »u javnoj predodžbi izaziva poremećaj u slici svijeta«,⁵²

»... skandaloznost te mogućnosti proizlazi, izgleda, otuda što se u dnu nesvjesnog, na neki poticaj obnavlja kolektivna groza koja izaziva i obnavlja strah od povrede ili gubitka identiteta. Sam skandal nije drugo nego kolektivizirana obrana od mogućnosti prokazivanja ega u krhkom priznanju svake individualne spolnosti koja se [...] može i mijenjati.«⁵³

Ako ovoga trenutka ostavimo po strani suvremene prijepore oko identitetskih politika, spolnih/rodnih biljega⁵⁴ i (trans-)prijelaza te iz toga rakursa izvedena učitavanja, fokus autorice je, prije svega, na razobličavanju maskulinoga u kolektiviziranoj obrani koja se javno uprizoruje kao kolektivna groza ili kolektivno zgražanje. Premda je, primjetno, riječ o kolektivnoj ugrozi subjekta koji se prikriva univerzalnim »Mi«, subjekta koji u zaprječenju promjene kreira rituale zazora ili kolektivnoga zgražanja jer tek se njegovim razobličanjem može ozbiljiti feministički nalog sročeni u sintagmi, parafrazirajući autoricu, *svjetsko-povijesnoga projekta ljudske emancipacije*.⁵⁵ Stoga, njezin analitički naboj usmjerava se tamo gdje se matrica spolno-rodnih odnosa uglavljuje

u mizogino-patrijarhalnoj spolnoj diferenciji »Mi/žene« (»muškarci/žene«) onemogućavajući slobodu žena kao ljudskih bića, ali i drugih spolnih/rodnih manjinskih i marginaliziranih zajednica kao ljudskih bića. Ma koliko autorica, u svojoj nakani da raskrinka patrijarhalnu tvorbu identiteta, zahtijeva raščinjavanje svakoga tipa njezine naturalizirane normalnosti i naturalizirane spolnosti u svrhu afirmacije lezbijskih, *gay* ili *queer* identiteta ili orijentacija,⁵⁶ ono što utemeljuje njezinu poziciju i feministički etos demaskiranje je modusa dominacije muškoga spola nad ženskim, odnosno spolnoga poretka koji ju uspostavlja i uvijek iznova obnavlja. Otud proizlazi svaki tip revolucioniranja feminističkoga djelovanja, počevši od kritike patrijarhata, dekonstrukcije svijesti koja ga pronosi do zbiljskih, transformativnih promjena u praktičnom iskustvu, odnosno svim sferama življenja.

Ono što autoricu posebno zanima jest feminizam kao osloboditeljski program za svaku ženu ponaosob, odnosno svako ljudsko biće, kao i za društvo, zbog čega je revolucionarni odnos spram svega što je prepreka tom nalogu nužni impuls na putu, kako ona naglašava, ljudskoga oslobođenja.⁵⁷ Zašto je to stajalište važno za cijeli autoričin opus? Zato što upravo njime ona čini vjerodostojnim svoju teorijsku poziciju o feminizmu kao temeljno demokratsko-humanističkom projektu. Demokratski humanizam kao temeljno svojstvo feminizma u njezinom tumačenju tiče se kako njegova opredjeljenja da se ljudski odnosi uspostavljaju na demokratskim načelima, dakle onkraj svakojake nasilne diferencije ili netolerancije spram drugih i drukčijih, tako i nastojanja da se postupanje spram *zajednice živoga*, kako ona jasno imenuje život svakovrsnih bića, sumjeri načelu i pravu života prirode. Tako se ideja mira

47

Usp. G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 44.

48

Iznimni je primjer sufražetsko disidentsko građanstvo kao pravo na javnost koje pretpostavlja aspekt nepomirljivoga sukoba u političkoj domeni jer svako djelovanje sufražetkinja prema postajanju građankama značilo je ne samo pravo na pitanje građanskoga statusa nego i izvedbu toga istog građanskog statusa. Naime, žene se pojavljuju kao utjelovljeni politički subjekti te je sâm čin izvedbe bio skandal *par excellence*. O tome vidi više u: Wendi Parkins, »Protestirati kao žena«, *Treća* 3 (2001) 1–2, str. 12–30, ovdje str. 15.

49

Usp. Gayatri Chakravorty Spivak, »Can the Subaltern Speak?«, u: Cary Nelson, Lawrence Grossberg (ur.), *Marxism and the Interpretation of Culture*, University of Illinois Press, Illinois 1988., str. 21–78.

50

Judith Butler, »Contingent Foundations: Feminism and the Question of Postmodernism«, u: Judith Butler, Joan W. Scott (ur.), *Feminists Theorise the Political*, Routledge, New York 1992., str. 3–21, ovdje str. 13.

51

Usp. Teresa de Lauretis, »Feminist Studies/Critical Studies: Issues, Terms, and Contexts«,

u: Teresa de Lauretis (ur.), *Feminist Studies/Critical Studies*, Indiana University Press, Bloomington 1986., str. 4.

52

G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 45.

53

Ibid.

54

Lada Čale Feldman tako u svojoj knjizi jasno pokazuje kako nema *te izvorne kakvoće*, odnosno unaprijedne supstancijalnosti koja bi nas mogla okarakterizirati u dvije naizgled jedinstvene i koherentne skupine, onomu što je nalik ženskosti ili muškosti, ili njima atribuirane *prirodnosti*, nego da su kultura i društvo ti koji određuju i pro-izvode heteroseksualne subjekte i njihovu tzv. normalnost. O tome vidi više u: Lada Čale Feldman, *Euridikini osvrti. O rodnim izvedbama u teoriji, folkloru, književnosti i kazalištu*, Naklada MD – Centar za ženske studije, Zagreb 2001., str. 95.

55

Usp. G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 46.

56

Usp. *ibid.*, str. 49–50.

57

Usp. *ibid.*, str. 46.

koju promiče feminizam sljubljuje s idejom afirmacije svih modusa življenja, a protivno kontaminaciji, devastaciji ili pak antropocentričnom umišljaju.

Iako je tu nekoliko isprepletenih argumentacijskih nizova na djelu, počevši od osvještavanja i nadilaženja spolne drugosti do ideje demokratskoga odnosa spram svih drukčijih i aporije kako misliti čovjeka bez porinuća u metafizičko, teza da je demokratski humanizam u osnovi feminizma⁵⁸ ukazuje na dva važna epistemološka pitanja. Jedno se tiče oposebljenja univerzalizacije, odnosno u kojoj mjeri ono svojom oslobađajućom gestom dohvaća svako ljudsko biće,⁵⁹ a drugo – univerzalizirane ‘interseksionalnosti’ koja općenitost uvijek nanovo uspostavlja na susretištu različitih ljudskih svojstava (klase, rase, radne potencijalnosti i dr.), a ne samo spolnog/rodnog,⁶⁰ ovjeravajući time humanistički argument u pristupu ljudskome i ljudskoj zajednici.

Dok njezina teorijska želja ide u smjeru resemantizacije univerzalizma, u smislu njegova ljudskoga (političkoga, društvenoga i dr.) zajedništva sa svim vrlinama općosti (opće volje, općeg interesa, slobode i sl.), iskazom da je spol *akcidencija bića*,⁶¹ a ne *njegova sudbina*⁶² autorica partikularnost (ženskoga) subjekta adresira kroz akcidenciju kao značajku njegova postojanja, odnosno pripadnosti fenomenalnosti svijeta. I time čini jedan znakovit zaokret u artikulaciji osobitosti ženskoga subjekta i osobitosti spola. Naime, ako je spol tek akcidencija u konfiguraciji svijeta te se, stoga, ne da podvesti pod bit(-nost) ma kojega bića, je li onda putem artikulacije spola/roda uopće moguće razriješiti taj paradoks koji problem partikularno/univerzalno napinje do krajnjih granica? I tu dolazimo do zanimljive ambivalencije. Dok, s jedne strane, Gordana Bosanac problem ženskoga podčinjavanja i izvlaštenja iz javnih svjetova (povijesnih, kulturnih, političkih, teorijskih) obrazlaže izoštrenom feminističkom optikom, zazivajući osvjedochenje i radikalnu transformaciju u korist žena, s druge pak strane, ona ženi negira subjektu poziciju, preciznije, svaki tip javnoga zastupstva na temelju njezine (ženske) spolnosti. Za razliku od esencijalističkih odrednica koje u feminističkim raspravama oko mogućega ženskog subjekta najčešće bivaju mjestom kritičke argumentacije,⁶³ obrazloženje zašto žena ne može biti subjekt političkoga zastupstva temeljem svojega spola ovdje se tiče univerzalizirane (i rasprostranjene) značajke spolnosti, odnosno spolnosti kao *opće susptancijalnosti*.⁶⁴ Svako zagovaranje spolne subjektivnosti, a time i ženske, prema njenom mišljenju, promašuje bit ‘ljudske svjetskosti’ i ljudskoga iskustva jer ne razabire svojstvenost spolnosti kao rasprostranjenoga ljudskog svojstva, a ne nužno ženske partikularnosti. Utoliko humanističko gledište »rodne cjeline u svakoj jedinki vidi sliku cijelog roda jer svaka jedinka sadrži cijeli rod i njegova svojstva, pa tako i spolna«⁶⁵ te je i moguće razrješenje aporije spolne/rodne asimetrije i iz nje izvedene dominacije, a humanistička intencija feminizma borbom za slobodu ljudskih bića (žena i drugih Drugih/Drugotnih) tomu pridonosi.

Ukratko, svijet je za autoricu ljudsko ostvarenje i obitavalište gdje stanuju ljudska bića sa svim svojim svojstvima i potencijalnostima, onkraj metafizičkih snatrenja i glibova (univerzalno/partikularno), patrijarhalno-opsjenarskih tumačenja spolnosti i identitetskih začahurivanja.

Živeći u svijetu razorene društvenosti i agonalne stvarnosti koja ustrajava na produblivanju nejednakosti i isključivanju po različitim osima, uvidi Gordane Bosanac u svojoj humanističko-utopijskoj nakani nose nešto obećavajuće i obvezujuće kako za feminizam, tako i za filozofiju, s obzirom na to da ona svojim djelom pokazuje da, pužarovskim diskursom kazano, postoje prostori »bolje slobode« za koju se valja založiti.

Biljana Kašić

Reasons for Feminism

About a Woman Theorist, *High Forehead* and One Humanistic Idea

Abstract

The paper deals with Gordana Bosanac's theoretical insights on feminism and the key reasons for its reflection, advocacy and implementation. In the problem-analytical interpretive key associated with her biographical feminist narrative, the author's key views on antifeminism, patriarchal domination and the relationship between feminism and freedom are articulated. These are the content matrices of the three sub-chapters of this article. In addition to unravelling a number of misogynistic patriarchal assumptions in philosophy and the public sphere, as well as asymmetrical dichotomies that verify and self-renew them, which are the subject of analysis, special attention is paid to the deconstruction of identity sexual politics in favour of a universalised sexuality, i.e. sexuality as "general substantiality" and humanisation of society. The utopian virtue of the project of human emancipation is embodied in the concept of feminist humanism, which is the author's theoretical novelty in terms of content and mode of interpretation and thus her contribution to feminism.

Keywords

Gordana Bosanac, women, feminist humanism, patriarchy, freedom

58

Usp. *ibid.*, str. 51.

59

Za autoricu je bit univerzalizma »izvanjštена bit jednoće u različitosti«. – *Ibid.*, str. 380.

60

Usp. *ibid.*, str. 383.

61

Usp. *ibid.*, str. 388. Valja napomenuti da akcidenција u njezinu tumačenju nije ni mjera, a ni oznaka razlike.

62

Usp. *ibid.*, str. 382–383.

63

Vidi poglavlje »Subjekti spola/roda/žudnje«, u: J. Butler, *Nevolje s rodom*, str. 17–47.

64

Usp. G. Bosanac, str. 385.

65

Ibid., str. 380.